

Парадокси на семейното възпитание

Десислава Стоянова

***Paradoxes of family education:** The family is the first social stage in human's life and his role as microenvironment, where the social formation of the individ is indisputable, as the specific of the family education sets the social behavioral models, necessary for the child in its relation with the wide society.*

The educational model of the family is determined by its structure, the specific of the macro environment, the features of the family relationships and the typology of the parents' applied strategies. The mentioned elements are not constant in relation to their state, and can be change under the influence of life circumstances in public and individual aspect. The paper presents the main paradoxes of family education.

Key words: Family, Typology of the family models; Paradoxes, Education.

ВЪВЕДЕНИЕ

Семейството е първото социално обкръжение на личността. Неговата роля като микросреда в която се извършва нейното базисно формиране е изключително значима и специфична, тъй като характерът и спецификата на семейното възпитание определят ефективността по изграждането на такива качества на личността на детето, които да му помогнат адекватно да реализира своя потенциал, а на функционално ниво- да се изгради комплекс от социални умения, необходими за успешно справяне с жизнените предизвикателства.

Възпитателният потенциал на семейството е обусловен от неговата структура, спецификата на макросредата, особеностите на семейните взаимоотношения и типологията на прилаганите от родителите възпитателни стратегии. Посочените елементи не са константни и статични по отношение на своето състояние, а могат да търпят изменения под влияние на жизнените обстоятелства в обществен и индивидуален план. Самата действителност с нейната сложност и противоречивост детерминира резултатността на възпитанието. Вариативността на вътрешно семейните и екзогенните фактори в много случаи води до невъзможността за адекватно претворяване в живота на онази логика на възпитанието, от която изхожда той, затруднява преодоляването на инерцията от създадените представи.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Дългогодишните проучвания на редица автори в областта на семейното възпитание, свързани с анализ на педагогическите явления и родителските възпитателни ориентации, както и самата практика ясно показват наличието на подходи и гледни точки, които не позволяват да бъдат постигнати онези резултати, към които се стреми родителят в качеството си на възпитател.

В случаите, когато родителите забелязват и отчитат своите пропуски или не отричат възможността за допускане на неправилни възпитателни действия от тяхна страна, може да се говори не за парадокси, а за грешки във възпитанието. Парадоксалността при семейното възпитание започва да се проявява тогава, когато възпитателят е убеден, че неговите действия са правилни и необходими.

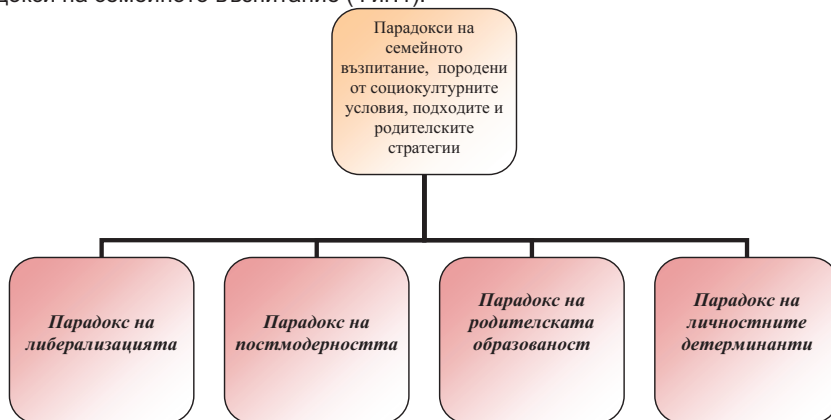
Парадоксите на семейното възпитание разглеждаме в два аспекта:

❖ От гледна точка на социокултурните условия, подходите и стратегиите при неговото действено – практически осъществяване;

❖ От позициите на разминаването в целта и резултата от реализацията на възпитателните взаимодействия.

Спецификата и динамиката на социокултурните условия, поставя пред съвременните родители множество предизвикателства, свързани с уменията за адекватен и съобразен с реалната среда избор на възпитателни подходи и модели за семейно възпитание, както и за тяхното адаптивно и гъвкаво прилагане в семейната възпитателна практика. Съществените белези на актуалната социокултурна среда: измененията в позиционната структура на съпругеските и

детско-родителските отношения, ускорената информационна и технологична еволюция на битието на съвременния човек, необходимостта от перманентно образование и трансформацията на представите за житейски успех, се отразяват силно върху характера на семейните възпитателни отношения. Рефлексията им спрямо системата от възпитателни ориентации извежда на преден план следните парадокси на семейното възпитание (Фиг. 1):

Фиг. 1. Парадокси на семейното възпитание, предизвикани от действието на актуални външни средови фактори

Парадоксът на либерализацията се изразява в практическото несъответствие и противоборство между две особено типични за нашето съвремие тенденции, касаещи отношенията в семейната микроструктура. От едната страна стои тенденцията за либерализиране и демократизиране на съпругеските отношения, ясно декларираното желание и все по-широко застъпено практикуване на егалитарност при междуличностното взаимодействие между родителите, а на другия полюс фигурира нежелание и отказ за реализиране на такъв тип взаимоотношения с децата. На практика родителите като съпрузи не желаят помежду си ограничаващи личностната свобода отношения, а спрямо децата си реализират точно такъв тип авторитарно поведение, което смятат за естествено, изхождайки от привързаността към идеята за родителската власт. В психологически план за тях е трудно да разрушат у себе си формирания в продължение на много години социален стереотип за хегемонията на родителската воля и безусловното подчинение на децата.

Вследствие на подобно възпитателно поведение децата израстват силно неуверени, интровертни, стеснителни, враждебни, недоверчиви. То предизвиква у тях съпротива, отчуждение, конфронтация и значително затруднява възпитателния процес.

Парадоксът на антагонизма в диадата: либерализация на съпругеските отношения – авторитаризъм при възпитанието, притежава един специфичен ракурс, който можем да наречем условно "подпарадокс". Той се състои в това, че ако родителите прекомерно следват хуманистичните тенденции на съвременната култура, страхувайки се от авторитарността и се превърнат в твърде демократични, това неминуемо ще навреди не само на детето, но и на цялото семейство. Подобна прекомерна демократичност би довела до размитост на личностните граници при детето, до появата на повишена тревожност и до сериозни смущения в цялостния процес на социализация.

Със спецификата на актуалната социокултурна среда е свързана и появата на **Парадоксът на постмодерността**. Той е породен от културното несъответствие между поколенията и последващото го обособяване на две субкултури в съвременното семейство: родители и деца. Децата много често изпреварват своите родители по осведоменост и информационна адекватност в множество области. Парадоксът се състои в това, че родителите, тоест тези с по-ниско информативно равнище, трябва да възпитават децата си, които са с по-широки интереси и знания от тях.

Последиците от това се проектират в затруднената комуникация и дефицитарността на интелектуално общуване между родителите и децата; тематичната ограниченост при взаимодействието, разминаването в духовно и културно отношение. Детето постепенно започва да се отчуждава от семейството и то започва да губи статуса си на референтна група. Ориентацията му се измества към търсене на среда, която в най-голяма степен да отговаря на интересите му и да удовлетворява съществуващите на културно – информационно ниво потребности. Родителите започват да губят авторитет, което се отразява върху емоционалния климат в семейството.

Емоционално – психологическият климат като оптимална среда за благополучие на детето в семейството в голяма степен се определя от типа на използвания от родителите възпитателен стил. Съществено направление при класифицирането на възпитателните стилове е тяхното обвързване със социалната стратификация и някои социални характеристики на родителите (професия, ценностна ориентация, образователен ценз). Особен интерес от гледна точка проучването на социокултурните детерминанти, определящи характера на възпитателния процес представлява разкриването на релативните връзки между стилевата и стратегическа ориентация и образованието на родителите. Този ракурс поставя началото на редица изследвания през 50-80 години на ХХ в. (Cohn, Bronfenbrener, Hess, Gecas, Nye, Cook-Gumperz, Baumrind, Bernstein, Henderson, Kellerhals, Valente)[1], които показват, че конкретните проекции на родителския образователен ценз върху семейното възпитание се отнасят до педагогическия консенсус при вземането на възпитателните решения, успеха на децата в училище и общуването.

Отражението на образователния ценз на родителите върху общуването с децата има свойството на парадокс - **Парадоксът на родителската образованост**. Емпирично е установено, че по-високообразованите родители общуват с децата по неохотно, отколкото хората с по-ниско образование. Противоречието в случая е продиктувано от обстоятелството, че тези родители, които са в състояние да осигурят на децата си по-интересно и разнообразно общуване не го желаят особено, а тези, които го желаят, не могат да го осигурят. Причините за подобно поведение са психологически обосновани от опасенията на високообразованите родители за компрометиране на техния авторитет и от страха да не изглеждат неосведомени и изостанали в очите на своите деца. Това ги подтиква към стремежа да ограничат общуването си с тях в едни регламентирани и безопасни за своя авторитет граници. Подобно защитно поведение е провокирано от устойчивите родителски представи за разпределението на властовите позиции в системата на семейното възпитание, които позиционират родителя във функционално – ролево отношение като доминантна фигура и отреждат на детето ролята на подчинен, еднопосочно и безусловно възприемащ обект на възпитанието.

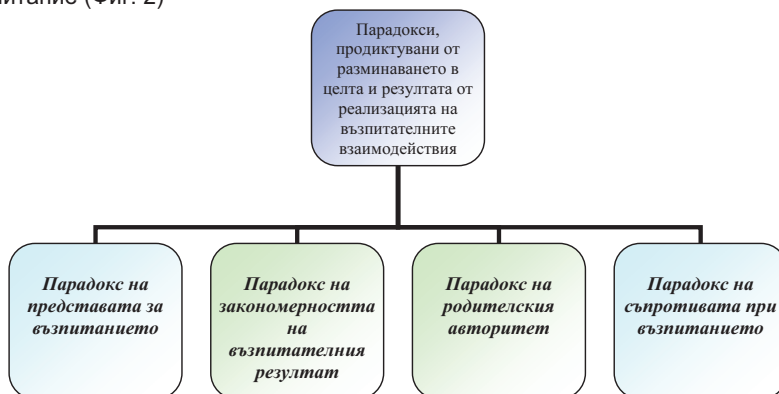
Със стереотипните нагласи относно целевите възпитателни ориентации е свързано съществуването на **Парадоксът на личностните детерминанти**. Неговата същност се изразява в неприемането от страна на родителите на детето такова каквото е - с неговите индивидуално-личностни особености, темперамент, характер, способности и интереси. Те не могат да се примирят, че то не е пряк

носител на аналогични на техните личностни характеристики, а притежава различна, собствена индивидуалност и личностна детермираност. Подобни деформации при възприемането водят до "несъвместимост" на ниво емоционално общуване, поставят пред детето непосилни за неговата индивидуална природа задачи на развитието, императивно формулирани от родителите и го поставят в ситуация на неудовлетвореност от общуването и взаимодействието с тях. Неразбирателството между родителите и децата може да се превърне в постоянно, конфликтите да се задълбочават, а заедно с тях и грешките във възпитанието.

Родителите трябва психологически да са готови съзнателно да се отнесат към емоционалния и духовен свят на децата си като към обективна, съществуваща независимо от волята им реалност, намираща се в синхрон с онези закономерности, които определят нейното развитие.

Разгледаните до тук парадокси на семейното възпитание визират свързаните с него противоречия в качеството им на ефекти от социокултурните влияния, подходите и стратегиите при неговото действие – практическо осъществяване.

Друг особено значим аспект при диференцирането типологията на парадоксите на разминаването между желанието и възпитателната цел, логическата обосновка и крайния възпитателен резултат. Извеждането на този ракурс като отделна гледна точка по проблема ни позволи да дефинираме съответните парадокси на семейното възпитание (Фиг. 2)

Фиг. 2. Парадокси на семейното възпитание- следствие от несъответствието между желаната цел и постигнатия възпитателен резултат

Първият парадокс от тази група е продукт на широко разпространената и трайно залегнала в родителското съзнание стеснена представа за възпитанието като процес за реализация на непрекъснат задължителен контрол и практикуване на ограничаваща детето педагогика, което обаче не е причина целевата ориентация на родителските възпитателни въздействия да бъде декларативно ориентирана към изграждането на свободомислие, автономност и самостоятелност при избора на поведенчески модели и жизнени стратегии. Парадоксът в подобни случаи се състои в това, че родителите не осъзнават създадената от тях система от взаимоотношения с детето, които по своята същност изключват възможността за постигането на цели, противоречащи по стил и характер на съществуващите взаимоотношения.

Съществуването на **Парадоксът на закономерността на възпитателния резултат** е обусловено от твърде разпространеното явление, възпитанието да се свежда само до самия процес, до количествените му измерения, до проведените

възпитателни мероприятия, положените усилия, без тази дейност да се свързва в родителското съзнание с крайния резултат. Под резултати на възпитанието се разбират и признават постигнатите генерални, очертани като приоритети житейски цели, тоест акцентира се върху регистрираната страна в живота на детето, а за ефективност или провал във възпитателната работа започва да се говори само тогава, когато нещо се случи извън установените рамки. Акцентът по отношение на закономерността при постигането на възпитателен резултат трябва да бъде изместен от бързите и конкретно измерими постижения, към установяването на трайни открити отношения между субектите на семейната възпитателна система. Само ако съществуват отношения, основани на взаимната любов и уважение, възпитанието би имало положителни резултати, които ще са пропорционални на изразходваните усилия. Възпитанието може да се осъществява продуктивно само тогава, когато родителят познава стремежите, мотивите и потребностите, които определят поведението на детето.

Отчитането и спазването на закономерностите на възпитанието е основен градиент на ефективността на въздействията, реализирани в рамките на семейната система. Позиционната несиметричност на детско-родителските отношения и прекалено дългото времево действие на властовите детерминанти, води след себе си появата на **Парадокса на родителския авторитет**.

Естествена черта на родителското поведение е стремежът към протекционизъм, към задържане на детето колкото е възможно по-дълго в безопасната вътрешна среда, проконтролирана от възпитателя и изчистена от вредни външни влияния. Много често за родителите е трудно да приемат, че детето се нуждае от известна свобода на действие, което ги заставя да използват като единствено ограничаващо средство принципа на действието на авторитета, но колкото по-налаган и формален (по силата на възрастовото и социално превъзходство над децата) е той, толкова влиянието му върху детското поведение е по-слабо. Парадоксалното е, че детската самостоятелност е сила, която не отдалечава, а приближава детето към родителя. Опитът в семейното възпитание убедително свидетелства, че в семействата, в които родителите градят отношенията си с децата на основата на уважението към тяхната личност и достойнство, отчитат особеностите на всеки възрастов период, без да натрапват своето мнение, без да осъждат и морализаторстват, без да се мъчат да ги предпазят от всичко, свързано с външния свят, а им помагат на намерят своя път в него, най-ясно се проявява възпитателната мъдрост на родителите.

Парадоксът на родителския авторитет кореспондира с **Парадокса на съпротивата при възпитанието**. Противопоставянето и опозиционното поведение на детето е реално съществуващо явление – следствие от несъвпадението в отношенията между субекта и обекта. То се поражда поради склонността на възрастните на практика да затвърдяват у детето представата за възпитанието като натрапване на чужда воля, което провокира у него съответстващата защитна реакция на съпротива срещу оказваното влияние. Противоречието в случая идва от действията на ръководещия субект, който сам е породил тази съпротива, нарастваща с развитието на детето, но който вижда своята задача в засилване на влиянието, на натиска и изискванията, без да отчита, че осъществяването на подобна стратегия води до нарастване на отпора.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разкриването на същността на парадоксите на семейното възпитание способства за утвърждаване на разбирането как, използвайки целия комплекс от възпитателни средства, с необходимата последователност и самокритичност родителите да превърнат взаимодействието си с децата в ефективен положителен стимул за личностно и социално развитие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванов, И. Семейна педагогика, Изд. Аксиос., Ш, 1998.
2. Овчарова Р.В. Психология родителства, М.: АСADEMIА, 2005.
3. Ginnot, H.,A. Ginnot and H. Goddard. Between parent and child: The Bestselling Classic That Revolutionized Parent – Child Communication.2003.

За контакти:

гл. ас. д-р Десислава Василева Стоянова, Катедра “Педагогика, психология и история”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: dstoyanova@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.